TVEIR HEIMAR

GUNNAR DAL:

Vera, ljóð, 1949
Sfinxinn og hamingjan, ljóð, 1953
Rödd Indlands, 1953
Þeir spáðu í stjörnurnar, 1954
Sfinxinn og hamingjan, 2. útg., 1954
Sókrates, 1957
Spámaðurinn (þýdd ljóð), 1958
Oktoberljóð, 1959

Saga heimspekinnar:
Leitin að Aditi, 1961
Tveir heimar, 1961

GUNNAR DAL

TVEIR HEIMAR

INDVERSK HEIMSPEKI

ÚR SÖGU HEIMSPEKINNAR

ÖNNUR BÓK

PRENTSMIDJA JÓNS HELGASONAR

Af þessari bók eru útgefin 25 tölusett og árituð eintök og er þetta 13. eintakið.

Gunnar Dal

Karma-heimspekin

Það er öllum kunnugt, að hvarvetna í efnisheiminum ríkja lögmál orsaka og afleiðinga, jafnvægis og samræmis. Alda getur ekki risið án þess að hún falli nákvæmlega jafndjúpt niður á við og öldutoppurinn rís upp á við. Alda rís ekki af sjálfu sér. Hún á sér alltaf einhverja orsök, sem vekur hana. Og eftir að aldan er mynduð, hlýtur hún að eiga sér afleiðingar venjulega meiri og lengri en séð verði fyrir endann á.

Sú heimspeki, sem kennir að þessi sömu lögmál orsaka og afleiðinga séu einnig algild í hinum andlega og siðferðilega heimi, er á sanskrít kölluð karma (orðið er dregið af rótinni kri: gera) og merkir orðið bæði verknað og þær afleiðingar sem hann hefur í för með sér.

Kjarni þessarar kenningar er, að öllum hlutum sé stjórnað af föstum algildum lögmálum, sem leyfa engar undantekningar eða tilviljanir.

Samkvæmt henni er því haldið fram, að hvert verk, sem við vinnum, hvert orð sem við segjum og jafnvel hver hugsun, sem um hugskot okkar líður, hljóti að hafa áhrif einhvers staðar til góðs eða ills og eiga sér því ákveðnar afleiðingar. — Þau verk, orð og hugsanir, sem menn temja sér, verða smám saman að fastri venju.

Það, sem í upphafi var gert vitandi vits, verður mönnum loks dulvitaðar tilhneigingar, sem verða eðli þeirra, og það skapar síðan aðstæður manna og lífshamingju. Öll verk (einnig orð og hugsanir) skilja eftir mörk sín í dulvitund þess, er þau framkvæmir, og hún er raunar sá dómari, sem úthlutar mönnum forlögum þeirra.

Dulvituð sektartilfinning mun þannig t. d. alltaf sjá svo um, að eigandi hennar taki fyrr eða síðar út refsingu sína. Stundum birtist þessi dulda sektartilfinning eins og rödd, sem stöðugt hvíslar að manninum, hvert sinn sem hann nálgast eitthvað, sem hann þráir eða þeg-

ar hann langar til að afreka eitthvað, sem hann telur sér mikils virði: „Þetta á ég ekki skilið. Þetta tekst mér aldrei (vegna þess að ég á ekki skilið, að mér takist það)“. — Og honum mistekst, þó að engin ástæða virðist til, að hann nái ekki þessu marki sínu. Hættulegasti óvinur hvers manns, sem þannig er ástatt um, er hann sjálfur. — Öðrum mönnum virðist ganga allt að óskum án sýnilegra yfirburða.

Verk manns, orð og hugsanir eru á þennan hátt fræ, sem hann sáir í sinn eigin akur, og þessi fræ skjóta þar rótum, vaxa og dafna og mynda loks þann gróður, er til var sáð, — hvort sem sá gróður kann að reynast hinn hvíti lótus hamingjunnar, nytjajurtir hins glúrna bónda, eða illgresi, sem kyrkir allan vöxt.

Þannig getur maðurinn ræktað garð sinn að vild sinni. Hann á sér frjálsan vilja. Vilji hans verður að verkum. Hann er herra hugsana sinna. Endurteknar hugsanir verða að tilhneigingum. Þrár hans og langanir verða að hæfileikum. Reynslan verður að þekkingu. Þjáningin að samvizku.

Hugsun, orð og verk verður alltaf orsök og

hefur í för með sér ákveðna afleiðingu, afleiðingu, sem fyrr eða síðar mætir þeim, er verknaðinn framdi.

Þessi kenning er ævaforn. Hana er að finna í meitluðum setningum, sem lifa á hvers manns vörum um allan heim.

Íslenzkur fornmenntabóndi gerir þessari kenningu full skil með hinu gamla máltæki sínu: Hver er sinnar gæfu smiður. New Yorkbúi 20. aldarinnar kynni í þess stað að segja: Pósturinn hringir alltaf tvisvar. En þeir eiga báðir við það sama og hinn austræni trúarspekingur, sem kýs heldur að segja: Eins og maðurinn sáir, svo mun og uppskorið verða.

Enginn reykur er án elds. Allur ófarnaður manna er afleiðing af eigin yfirsjónum. Öll hamingja er ásköpuð með góðum verkum, orðum og hugsunum. Stundum sjáum við þessi orsakatengsl milli yfirsjóna og ófarnaðar annars vegar og góðrar breytni og lífshamingju hins vegar. En venjulega eru þau þó hulin. Þá tölum við um tilviljanir og forlög, heppni eða óheppni. Sú hugmynd, að mönnum séu búin ákveðin forlög af forsjóninni, er andstæð karma-heimspekinni. Forsjónin hefur ekki úthlutað einum hamingju og öðrum

vansælu. Ef svo væri, ættum við ekkert frelsi, en værum algjörlega leiksoppar utanaðkomandi afla. Við gætum þá ekki heldur borið neina ábyrgð á breytni okkar, því að allt væri þá í hendi forsjónarinnar! Samkvæmt karmaheimspekinni getum við ekki skellt okkar eigin skuldum á forsjónina eða aðrar manneskjur. Hver er sinnar gæfu smiður. Maðurinn sjálfur er höfundur allra forlaga sinna. Nútíðin er sú smiðja, þar sem maðurinn getur látið slögin falla að vild sinni og mótað sjálfur framtíð sína í þann málm sem fortíð hans fékk honum í hendur. Á sama hátt er nútíðin og þær aðstæður, sem hann á við að búa, eiginleikar hans og gifta skapaðar af honum sjálfum í gleymdri fortíð, og að áliti karmaheimspekinnar jafnvel á mörgum æviskeiðum um aldaraðir.

Líkt og allir hinir meiri háttar fræðarar þessa heims, kennir hún, að líf manna sé eilíft. Það, sem er eilíft getur ekki byrjað að vera til, því að allt, sem á sér upphaf, á sér um leið takmörk í tíma.

Karma-heimspekin getur því ekki fallizt á, að maðurinn sem eilífðarvera hafi getað byrjað að vera til. Hún viðurkennir ekki einu

sinni, að í upphafi hafi guð skapað himin og jörð.

Í fyrsta lagi getur upphaf ekki verið til að hennar dómi, þar sem eðli tímans er að vera eilífur. Og það er óhugsandi að benda á hið algjöra (absoluta) upphaf nokkurs hlutar. Hún lítur á það sem fjarstæðu, að guð hafi skapað alheiminn á einhverjum ákveðnum tíma, sem kallast „í upphafi“ einfaldlega vegna þess að alheimurinn, allt hið þekkta og hið óþekkta, var ekki skapaður, hvorki af guði né sjálfu sér. Hann er guði jafngamall, hvorki eldri né yngri. Hann hefur alltaf verið til, eilífum breytingum undirorpinn að vísu, — en það verður ekkert til úr engu og ekkert getur orðið að engu. Þess vegna er ekki hægt að tala um algjört (absolut) upphaf né algjöran endi nokkurs hlutar.

Sú vitund, sem er líf og hinn innri veruleiki allrar tilverunnar, er einnig kjarni mannsins. En ef neisti guðdómsins er kjarni hvers manns, hlýtur maðurinn þá ekki að vera guði jafngamall án upphafs og eilífur eins og hann? Hins vegar er gervi mannsins háð endalausum breytingum. Og í þeim skilningi á hann sér bæði upphaf, það er að segja, þegar hann reis

frá hinni lægri tilveru til hins mennska gervis og eins mun endir hans koma í þeim skilningi að hann mun hefja sig upp yfir þennan þróunarhring og hætta þá að vera maður, en kjarni hans er þó alltaf hinn sami. Á þessu er kenningin um fortilveru byggð.

Jaimini Rishi, höfundur Purva Mimansa, skiptir karma í þrjá flokka: Nisheda karma eða ill verk, samkam eða góð verk og niskam, góðverk framkvæmd á fullkominn hátt aðeins vegna þeirra sjálfra án vonar um endurgjald.

Karma er þannig sú grein indverskrar heimspeki, sem öðrum fremur fjallar um rétta breytni.

„En hvað er sannleikur?“ sagði Pílatus forðum, og fleiri en honum hefur reynzt næsta erfitt að finna nokkurn algildan mælikvarða á, hvað sé rétt og hvað sé rangt, hvað sé gott og hvað sé illt. Hafa ekki jafnvel trúarbrögð og heimspeki hin sundurleitustu svör við þessum spurningum?

Höfundar karma-heimspekinnar svara því til, að það sé samvizkan í brjósti manns, sem sé hinn eini leiðarvísir um rétta breytni.

En hverju erum við nær fyrir það svar? Ef

til er gott og rétt, verður það að vera algilt. Hið sama í dag og á morgun, gott og rétt bæði við Faxaflóa og á Gullströndinni. Ef raunveruleg samvizka er til, ætti hún að vera hin sama hjá öllum mönnum um allan heim. Og ef hún kennir mönnum, hvað sé rétt og gott, ætti enginn ágreiningur að geta risið í þessum efnum. En er þessu þannig farið? Er samvizka mín og þín nokkuð annað en það sama, sem við heyrðum fyrir okkur í bernsku og æsku og foreldrar okkar og samfélag lagði okkur á hjarta og kenndi, að væri gott og rétt? Er hyrningarsteinninn að samvizku barns, sem alið er upp í kristnum sið, nokkuð annað en hin tíu boðorð Móse?

Öðru barni, sem alið var upp undir handarjaðri galdraprests inni í myrkviðum Afríku, var innrætt, að hægt væri að öðlast eiginleika látins manns með því að éta lík hans. Það verður því hluti af samvizku þessa barns, að því beri siðferðileg skylda til að éta föður sinn í virðingarskyni. Og það er gert án alls samvizkubits. Ef sonurinn neitaði þessu, mundi hann hljóta fyrir það fyrirlitningu og ávítur samfélagsins og mundi sennilega þá fá samvizkubit. Samvizku kristinna manna ofbýður

þessar aðfarir og telur þær hámark alls siðleysis og rangrar breytni.

Ef samvizkan er hið eina leiðarljós um rétta breytni og ef hugtök eins og gott og rétt eru algild, hvers vegna hafa menn þá mismunandi samvizkur?

Til eru kristnir menn, sem halda því fram, að þeirra samvizka sé hin eina rétta samvizka. Hið sama segja Múhameðstrúarmenn og fylgjendur Zoroaster t. d.

En getum við verið viss um, að sú samvizka, sem samanstendur af hinum tíu boðorðum Móse, sé hinn fullkomni mælikvarði á breytni manna? Ef til vill eru þau rödd guðs. Aðrir kalla þau aðeins rödd ríkra og eigingjarnra öldunga. Þeir segja, að þau séu samin í nafni trúarinnar til verndar veraldlegum hagsmunum þeirra og girndum. Ef til vill lætur guð sér aðeins annt um gamla menn og ríka, ef til vill lætur hann sér jafn annt um allar manneskjur. En þessi boðorð, sem samin eru af ríkum öldungum, virðast sumum ekki taka mikið tillit til fátæklinga eða ungra manna, né heldur kvenna. Konan er þar, segja þeir, aðeins talin upp meðal þeirra gripa, sem manninum tilheyra, — í sömu andrá og asni hans og aðr-

ar eigur. Ríkur maður og gamall í austurlöndum átti sér og á sér víða enn eins margar konur og hann hefur efni á. — Og þar sem afbrýðisemi og hégómadýrð eru elztu og verstu hvatir manna, virðist ekki fjarri sanni að álíta, að hinum gömlu mönnum hafi fundizt alveg sérstök ástæða til að tryggja með ákveðnu boðorði, að konur þeirra leituðu sér ekki annars manns, sem þó eðlilegt mætti teljast. Þannig varð það ungum mönnum og konum dauðasynd að lifa saman eðlilegu lífi, nema konan væri lögleg eign mannsins. Til verndar öðrum eignum sínum settu öldungarnir, þessi höfuð ættanna sem fjárins gættu, hið sjálfsagða boðorð um, að menn mættu ekki stela, en gleymdu að setja þar nokkur fyrirmæli um, að sá sem tvo kyrtla hefði, gæfi þeim sem engan ætti. —Og sá sem flutti þá kenningu síðar meir, var gerður höfðinu styttri.

Þegar við höfum lokið við að kanna boðorð Móse í þessu ljósi, undrar það okkur ekki lengur, að meistarinn frá Nazaret átti alltaf til vingjarnleg orð handa þeim, sem brotlegir gerðust við lögmálið, en kallaði fulltrúa þess hræsnara og líkti þeim við grafir, hvítkalkaðar

hið ytra, en að innan fullar af dauðra manna beinum.

Svo þegar öllu er á botninn hvolft, er það kannski álitamál, hvort hin tíu boðorð Móse séu hin fullkomna samvizka. —

Í Kóraninum, biblíu Múhameðstrúarmanna, má lesa: „Fylgdu kenningum Múhameðs. Í því er öll skylda mannsins fólgin“. — En spámaðurinn leyfir t. d. fjölkvæni og átti sjálfur átján konur. Zoroastra aftur á móti býður okkur að hlýða kenningu Zend Avesta og boðorðum Ahura Mazda. Að eiga tvær konur er þar t. d. talin synd.

Hvernig getur nú samvizkan verið hinn öruggi leiðarvísir á vegi réttrar breytni? Höfundar karma-heimspekinnar svara öllu þessu og segja, að trúarbrögð, siðalærdómar og lagabálkar þjóðfélagsins séu ekki hin raunverulega samvizka og geti aldrei komið fullkomlega í hennar stað. Þeir kenna, að kjarni mannsins, hin æðri vitund hans, sé sjálfur guðdómurinn. Hann býr því í hverjum manni. En meðan hann er hulinn í myrkri hins lægra eðlis er maðurinn siðferðilega blindur og gervisamvizka svo sem refsilög ríkisins og utanað-

komandi siðalærdómar geta aldrei orðið hið sanna leiðarljós, heldur aðeins hrævareldur um nótt. — Fyrst þegar maðurinn heyrir rödd hinnar æðri vitundar, þekkir hann full skil á réttu og röngu, góðu og illu. Ef henni er hlýtt, eykst styrkur hennar og manninum miðar fram á við. En þegar henni er ekki hlýtt, verður hún veikari og veikari, unz hún heyrist naumast lengur í háreysti hinna lægri hvata. Og þar sem þær eins og allt annað í náttúrunni leitast við að endurnýja sig og margfaldast, verður maðurinn loks ofurseldur illum hugsunum, orðum og verkum — og geigvænlegum forlögum, sem bíða hans.

Hvatir manna og hugsanir, sem birtast síðan í orðum þeirra og verkum, eru sjaldnast að öllu leyti góðar eða að öllu leyti illar. Þær eru bæði góðar og vondar.

Samt sem áður er mikill stigsmunur á lífsviðhorfi manna og breytni.

Sá, sem að dómi karma-heimspekinnar stendur á lægstu tröppu lífsskilningsins, er sá sem engu ann nema sjálfum sér og kemur næstum hvergi fram til góðs. Hið eðlilega takmark hans eins og allra annarra, er að öðlast lífshamingju. Hann lítur svo á, að hennar

verði aflað með því að hrifsa til sín sem mest af veraldlegum gæðum. Fjársöfnun er venjulega höfuðeintak lífs hans, og hann hirðir aldrei um, hvaðan né á hvern hátt fjárins er aflað, né hverra þjáninga framferði hans kann að valda. Með fé sínu reynir hann að kaupa sér lífshamingju. Og ef hann skyldi vakna upp um miðja nótt og fyllast kynlegum ótta við það, sem kann að bíða hans í dauðanum og að baki hans, — ef það er þá nokkuð, fer hann e. t. v. daginn eftir á fund einhvers guðsmannsins og reynir á sama hátt að kaupa sér aðgöngumiða að hinum gullnu hliðum paradísar með því að gefa fé til kirkju hans og safnaðar.

Lífið er honum að vísu innantómt en ekki beint óþægilegt. Rödd samvizkunnar ónáðar hann ekki lengur. Sjálfur Jaimini Rishi mundi að líkindum ekki geta kennt honum neitt. — Árangurslaust mundi hann biðja hann að semja skrá yfir sínar skaðlegu venjur og reyna síðan að sigrast á þeim einni af annarri. Hann mundi brýna fyrir honum að nota hvern dag til einhverra góðra og nytsamlegra athafna. (Orð og hugsanir eru einnig taldar athafnir samkvæmt karma-heimspekinni). Á þann hátt

gæti hann hindrað illar hugsanir í að ná tökum á sér. Hann mundi ráðleggja honum að umgangast aðeins sér betri menn, og loks gæti hann sagt honum fyrir hin myrku forlög hans sem hann sjálfur skapar sér með framferði sínu. — En árangurslaust. Lífsvenjur hans eru honum of sterkar og hann hefur engan innri leiðarvísir meir um hvernig hann geti lifað í sátt og í samræmi við hin óskráðu lög allrar tilveru. Hann brýtur þau og heldur áfram að brjóta þau og valda umhverfi sínu þjáningar.

En þar sem getu heimsfræðarans þrýtur, tekur lífið sjálft við. Hinn skilningsdaufi og vanþroskaði maður brýtur lögmál lífshamingjunnar vegna fáfræði sinnar og skammsýni. Afleiðing þessara afbrota hlýtur samkvæmt þessum fræðum að hitta hann sjálfan fyrr eða síðar og valda honum hinnar sömu þjáningar og hann olli öðrum. En þessar þjáningar, sem óhjákvæmilega bíða hans, eru ekki refsingar reiðrar forsjónar, heldur eitt af töfrabrögðum framþróunarinnar. Aðeins vegna þessara þjáninga er honum unnt að læra hið fyrsta stafróf þess lífsskilnings, sem er lykillinn að dyrum hamingjunnar. En Róm var ekki reist á einum degi. Jafnvel eftir aldaraðir kemst hann hægt

og hægt upp á næsta stig hinnar miklu leitar að hamingjunni.

Þjáningar hafa kennt honum að hafa samúð með þeim, sem eiga við sams konar aðstæður að búa og hann sjálfur, og því sem honum er skyldast.

Enn er hans eigin persóna miðdepill alheimsins. — Góðvild hans er bundin við þröngan hóp vina og vandamanna. — Fyrst kemur hann sjálfur, því næst fjölskylda hans, þá sókn og sýsla. Hann eignast sinn stjórnmálaflokk, sinn söfnuð, sitt íþróttafélag og sína stétt. Allt þetta nýtur samúðar hans, vegna þess að hans eigin persóna er hluti þess.

Ekkert, sem stendur utan þess hrings, sem hann kallar s i g og s i t t, kemur honum við. Hann er oft illviljaður í garð óvina sinna og á í sífelldum erjum við pólitíska andstæðinga sína, eða þá, sem tilheyra annarri sókn og söfnuði.

Karma hans er því bæði gott og illt, hamingja hans er hverful og í molum, en á sér þó sínar björtu hliðar.

Loks eftir langa og erfiða reynslu lærist honum, að leyndardómur lífshamingjunnar er ekki að taka, heldur að gefa.

Allt, sem hann vann fyrir sjálfan sig í eigingjörnum tilgangi, varð honum að engu. Aðeins það, sem honum tókst að gefa öðrum, varð honum eign, sem hvorki mölur né ryð fengu eytt.

Að gefa er að öðlast. — Þegar hann hefur gert sér fulla grein fyrir þessum sannindum, breytist öll afstaða hans til umhverfis síns og samfélags. — Í stað þess að safna peningum sjálfum sér til handa, lærist honum að verja þeim viturlega til styrktar öðrum mönnum og þjóðfélagi sínu til góðs.

En peningar eru það fátæklegasta, sem hægt er að gefa. — Betra er að gefa öðrum mönnum þekkingu og lífsskilning, og þó bezt að gefa þeim góðvild og samúð. Honum hefur skilizt, að þetta er leiðin til hinnar sönnu hamingju. Þegar hann vinnur fyrir aðra, er hann í raun og veru að vinna fyrir sjálfan sig. Segja má því út frá vissu sjónarmiði, að hann sé ennþá eigingjarn. En í þessum skilningi er rétt að vera eigingjarn. Hver einstaklingur ber fyrst og fremst ábyrgð á sínum eigin þroska. Ef honum tekst að eignast sanna andlega fjársjóði, sem gera hann að betri og hamingjusamari manni, hefur honum um leið tekizt að lyfta

þróun alls mannkynsins, því að hann er hluti þess. Og þótt skerfur hans kunni að vera smár, er hann þó kornið, sem að lokum fyllir mælinn.

Eigingirni í þessum skilningi er rétt, því að bæði fyrir einstaklinginn og mannkynið í heild er hún spor fram á við til hærra og betra lífs.

Karma manns, sem öðlazt hefur þennan lífsskilning og sýnir hann í verkum sínum, verður því gott og öll gæði lífsins taka smám saman að berast til hans, að því er virðist fyrirhafnarlaust. Framtíð hans er heið og björt, og hann nýtur mikillar hamingju bæði í þessu lífi og þó einkum í hinu næsta eftir dauða sinn. Þetta er þó ekki hið æðsta stig, sem karmaheimspekin talar um.

Í raun og veru nær karma aðeins til hinnar lægri náttúru mannsins, en ekki til hins innri manns, sjálfsins. Sjálf mannsins er máttugra karma. Það er algjörlega frjálst og óháð.

Endatakmark karma-heimspekinnar eins og allrar annarrar indverskrar heimspeki er sjálfsþekkingin.

Með fullkomnum athöfnum er hægt að ná þessu marki. Hin æðsta tegund karma er al-

gjörlega óeigingjarnt starf í þjónustu mannkynsins.

Þeir, sem færir eru um að framkvæma hinn fullkomna verknað, verða að vera ósnortnir af þjáningum sjálfra sín og annarra, en þó um leið fúsir að fórna öllu, jafnvel lífinu mönnum til hjálpar, líkt og móðir, sem hjálpar börnum sínum og huggar þau, án þess sjálf að verða snortin af þeirra smáu sorgum. Þeir hafa öðlazt skilning á mannlífinu og vegna reynslu sinnar og innsæis kæra þeir sig e. t. v. ekki um að höggva af greinar þjáninganna, heldur leitast þeir við að skera á rætur þeirra.

Þeir vita, að hver maður verður að vinna að sinni eigin sáluhjálp. — Því að eins og maðurinn sáir, svo mun og uppskorið verða.

Maya-heimspekin

Veröldina eins og hún birtist okkur gegnum marglituð gler skynseminnar kalla Indverjar Maya.

Hvað er þessi heimur okkar og þetta líf eins og það kemur okkur fyrir sjónir? Er það nokkuð annað en flöktandi skuggar, sem líða um leiksvið vitundarinnar og hverfa, þegar tjaldið fellur og sjónleiknum er lokið? Eða á þessi heimur okkar og þetta líf rætur sínar í hinum innri veruleika eilífðarinnar? Hvert er eðli tímans og rúmsins? Hver er uppruni lífsins og veraldarinnar? — Í hvaða sambandi stendur lífið við dauðann, hið óraunverulega við hið verulega, veröldin við guð?

Heimspeki varð til vegna þess, að maðurinn gerði sig ekki ánægðan með að sjá, heyra

og finna til. Hann krefst einnig skilnings. Skilningsgleðin er fyrsta og dýpsta gleði hvers manns.

Kornabarnið í vöggunni hefur fyrst í stað ekki yfir neinu að kætast. Dögum saman hefur það augu til að sjá með og eyru til að heyra með — en skilningur þess sefur. Dögum saman halda myndir, sem augað sér, raddir, sem eyrað nemur, og snerting mjúkra handa áfram að berja að dyrum skilningsins, unz hann loks vaknar. — Barnið þekkir móður sína og brosir þá í fyrsta skipti. — Og það tekur að líta stórum augum á hlutina í kringum sig, „himin, haf og jörð“, og undrast stórum yfir veröldinni. Þegar því vex fiskur um hrygg, tekur það að spyrja hina fullorðnu um eðli og orsakir allra hluta. „Hvað er“ og „af hverju“ eru algengustu orð þess. Það uppgötvar löngu seinna, að hinir fullorðnu hafa líka verið börn og spurt hinna sömu spurninga, og vita þetta varla enn.

„Spurðu ekki of mikils, barnið gott“, er haft eftir einum fræðara upanishadanna. Skilningur okkar er takmarkaður. Látum skynsemina glíma við þau viðfangsefni, sem hún er sköpuð fyrir, því að hún kemst aldrei út fyrir tak-

mörk sín. Þar sem getu hennar lýkur, verðum við að nema staðar, nema önnur og æðri vitund geti þar tekið við.

Gátur skynseminnar eru ekki heldur sagðar hafa mikla þýðingu fyrir þann, sem öðlazt hefur sjálfsþekkingu og séð, að þær eins og mörg önnur vandamál eru búnar til af okkur sjálfum, byggðar á röngum forsendum og hverfa af sjálfu sér, þegar hin æðri vitund leysir skynsemina af hólmi. Í hans augum kann allt að vera ótakmarkanlegt, nema mannleg skynjun og skynsemi. Og vegna þess að hún er takmörkuð, krefst hún þess að fá skilgreiningu á takmörkunum hins ótakmarkanlega!

Við rangri spurningu er ekki til neitt rétt svar. Að spyrja réttrar spurningar er hyrningarsteinn réttrar hugsunar. Áður en við reynum að svara spurningu, verðum við fyrst að ganga úr skugga um, að spurningin sé rétt: Hvert hverfur hnefi manns t. d. þegar lófinn er opnaður? — Hvers vegna léttist villigæs um 10%, þegar hún er skotin? — Hvers vegna snýst sólin kringum jörðina? — Í fljótfærni okkar kynnum við að svara, að hnefinn hverfi út í loftið, að gæsin verði 10% léttari vegna

blóðmissis, að sólin snúist um jörðina, vegna þess að hún, eins og hver maður getur séð, kemur upp á morgnana, hreyfist um himininn og sezt á kvöldin.

Þeir, sem varkárari eru, gagnrýna fyrst spurningarnar, áður en þeir reyna að svara. Með fyrstu spurningunni er því slegið föstu, að hnefinn hverfi til einhvers staðar, en hvert getur hann horfið? Höndin, sem hnefann myndar, er á sama stað, aðeins form hennar hefur breytzt. S purningin er því röng og við henni er ekki til neitt rétt svar. Áður en við svörum næstu spurningu, verðum við að rannsaka, hvort rétt sé að gæsin léttist 10%, og þegar við eftir þá rannsókn sjáum, að svo er ekki, vísum við spurningunni frá okkur vegna þess að hún er röng.

Á sama hátt leiðir rannsókn í ljós, að sólin snýst ekki um jörðina, heldur snýst jörðin um sólina. Spurningin er því röng og við rangri spurningu er ekki til neitt rétt svar.

Sömu afstöðu verðum við að taka til allra heimspekilegra spurninga. Ef einhver skyldi t. d. spyrja: „Hvenær skapaði guð alheiminn?“ verðum við fyrst að rannsaka, hvort spurningin sé rétt spurning. Með þessari spurningu

hefur spyrjandinn slegið föstum fjórum atriðum a. m. k.: 1) að alheimurinn sé skapaður, 2) að alheimurinn hafi verið skapaður á einhverjum ákveðnum tíma (og spyrjandinn vill hér fá sem nákvæmast ártal!), 3) að guð sé til og 4) að guð hafi skapað alheiminn.

Ef spyrjandinn nú getur sannað þessi fjögur atriði, er spurningin vísindaleg. Ef þessi fjögur atriði eru rétt, er spurningin rétt. Ef við með rökréttri hugsun getum leitt líkur að þessum atriðum, þá á spurningin rétt á sér. En ef eitthvert þessara fjögurra atriða er rangt, er spurningin röng og við henni ekki til neitt rétt svar.

Því er haldið fram, að frá sjónarhóli hinnar æðri vitundar séu flestar spurningar skynseminnar rangar og falli því niður af sjálfu sér. — En við hin, sem þekkjum enga vitund æðri skynseminni, höldum rökræðunum áfram.

Hér á eftir skal leitazt við að sýna, hvaða afstöðu indversk heimspeki tekur til þessara spurninga, sem vikið var að í upphafi og tengdar eru Maya, — hinni ytri veröld.

Það fyrsta, sem öll trúarbrögð og heimspeki reyna að gefa skýringu á, er upphaf lífsins og veraldarinnar. Heimspeki og nútíma vísindi

jafnt glíma við gátuna um, hvaðan lífið sé komið. Þau hafa ekki svarað spurningunni enn sem komið er, og það er ef til vill ekki heldur rétt að vænta neins endanlegs svars.

Venjulega hugsum við okkur, að til séu tvær aðskiljanlegar náttúrur: hið lifandi og hið dauða. Dýra- og jurtaríkið köllum við það lifandi, steinaríkið hið dauða. Vissir vísindamenn hafa síðan reynt að skýra, hvernig umhverfi og aðstæður töfra lífið fram úr því, sem þeir kalla „hið dauða efni“.

Hinir gömlu fræðarar líta svo á aftur á móti, að allt í tilverunni sé líf á vissu stigi og að lífið sé án upphafs. Einnig vísindin viðurkenna, að allt lifandi hljóti að vera af lífi fætt. Augljóst er, að á þessari jörð er hin svonefnda „dauða náttúra“ (steinaríkið) upprunalegri en hin lifandi. Þess vegna hlýtur hið lifandi að vera komið frá „hinu dauða“, en það er ekki hægt, nema hið dauða hafi í sér einhverja frjóanga til lífs, sé með öðrum orðum líf á vissu stigi.

Sumir reyna að koma sér út úr þessari sjálfheldu náttúruvísindanna með því að kenna, að lífið sé aðflutt utan úr geimnum, en það skýrir ekki neitt, því að ef við litum svo á,

að skipta beri náttúrunni í lifandi og dautt, hlýtur þá ekki hið dauða að vera upprunalegra alls staðar hvar sem er í tilverunni, því vissulega getur hið lifandi ekki fætt af sér hið dauða. Þess vegna verðum við annað hvort að vera þeirrar skoðunar, að lífið sé komið út úr dauðanum, sem þó er andstætt einni af grundvallarsetningum náttúruvísindanna (líf er af lífi fætt) og allri rökréttri hugsun, eða viðurkenna, að ekkert sé til nema líf, á mismunandi stigum að vísu. Efnið í þeirri merkingu, sem við notum það orð, er einnig andi á ákveðnu stigi samkvæmt kenningum Vedantaheimspekinnar indversku.

Hvernig menn komast að þeirri niðurstöðu, að náttúran skiptist í lifandi og dautt, skýrir heimspekin á þann hátt, að hér geri maðurinn sig enn einu sinni sekan um að skoða eigin takmörk sín sem takmörk lífsins í heild. — Fyrst hugsar hann sem svo: „Ég er lifandi". Síðan spyr hann: „Hvernig veit ég, að ég er lifandi?" Og nú tekur hann að sundurliða þá eiginleika, sem líf hans einkenna.

Hann skynjar, hugsar, andar, hreyfist, tekur til sín næringu, fæðist, vex, hrörnar, deyr. — Og þegar hann hefur lokið þessari líkkrufn-

ingu sinni á eðli lífsins telur hann sig hafa fundið þar ákveðna hluti, sem hann kallar t. d. hin fimm einkenni lífsins. — Síðan slær hann því föstu, að allt, sem hefur þessi einkenni, sé lifandi og það, sem hefur ekkert þeirra, sé dautt. Hann lítur síðan í kringum sig og sér, að dýr og plöntur hafa þessi einkenni, steinar og málmar ekki. Og síðan veit hann, hvað er lifandi og hvað er dautt!

En er nokkur ástæða til að ætla, að einkenni mannsins séu hin algilda mælistika lífsins? — Enginn getur sannað, að lífseinkenni mannsins séu meira en sentimetrinn í metramáli allífsins, bæði hins þekkta og óþekkta. Þennan hundraðshluta kallar hann líf, það sem utan hans liggur, dauða, vegna þess að þar lýkur öllum skyldleika við hans eigin persónu: Niðurstaðan er því sú, að spurningin sé röng. Það er engin ástæða til að ætla, að lífið hafi átt sér upphaf, engin ástæða til að ætla að sú markalína, sem við höfum dregið milli þess sem er „lifandi“ og „hins dauða“, sé annað en ímynduð lína, byggð á tilhneigingu mannsins til að halda, að það líf, sem hann skynjar sé gild mælistika, sem hægt er að leggja á al-

lífið. — Það er engin slík markalína til milli hins lifandi og dauða. — Aðeins líf er til.

Hver er uppruni veraldarinnar? Er hún takmörkuð eða ótakmörkuð? — Þetta eru hinar næstu spurningar í sambandi við Maya. Samkvæmt indverskri heimspeki er fyrri spurningin röng, vegna þess að enginn hlutur á sér algjört upphaf. — Sköpun og eyðing eru eilíf fyrirbrigði, sem eiga sér engin takmörk í tíma. Tilveran getur ekki staðið kyrr, verið sett á hreyfingu eða stöðvuð: Það er erfitt að hugsa sér, hvernig menn geta bæði trúað á eilífan guð og um leið sköpun, sem hefst á einhverjum ákveðnum tíma, sem kallast „í upphafi“. Þeir viðurkenna, að guð sé eilífur og hafi því aldrei byrjað að vera til.

Öll tilveran er sköpun hans líkt og geislar, sem sólin sendir frá sér. Á sama hátt og sólin er sól vegna geisla sinna, er guð guð vegna sköpunar sinnar. Ef sólin sendir hvorki frá sér birtu né yl, er hún engin sól. Ef guð er algjörlega óvirkur, er hann enginn guð. Ef tilveran hefur byrjað að vera til, hlýtur þá ekki guð að hafa orðið til á sama tíma? — Eða á hinn bóginn, ef menn trúa á eilífan guð, verða

þeir að viðurkenna, að tilveran sé líka eilíf. Hvernig geta menn haldið, að guð hafi verið algjörlega óvirkur og áhrifalaus „frá eilífð“ (sem er mótsögn í sjálfu sér), en vaknað „einn morgun snemma“, skapað alla hluti í skyndingu og lagzt síðan til svefns aftur?

Sköpun er eilíf. Hún hefur alltaf verið og hún endar aldrei. Maðurinn fæðist og deyr, himintungl koma og hverfa. Hvert einstakt fyrirbrigði tilverunnar á sér á vissan hátt upphaf og endi. — Tilveran í heild er eilíf.

Er veröldin (alheimurinn) takmörkuð eða ótakmörkuð? — Á miðöldum var það haft fyrir satt á Vesturlöndum, að jörðin væri alheimurinn. — Hún var flöt. Himininn var aðeins hálfkúla úr málmi, sem kölluð var festing. Undir jörðinni var sær og kringum hana var sær á alla vegu.

Eftir langa vist í formyrkvun blindrar trúar, sem hefti öldum saman þroska mannsandans, tókst nokkrum brautryðjendum loks að sprengja af sér fjötrana og tóku að hugsa frjálst. Þeir komust að raun um, að jörðin var hnöttótt, að festingin væri himingeimur, fullur af öðrum hnöttum. Og menn uppgötvuðu, að jörðin var aðeins hluti af ákveðnu kerfi,

sólkerfinu. Þeir sáu líka, að sólkerfi okkar var aðeins hluti úr öðru kerfi — ákveðnum stjarnheimi, sem við nefnum Vetrarbraut. Og nú þekkja menn þúsundir slíkra stjarnheima. Á þessari víðáttumiklu þekkingu byggja menn hugmynd sína um „ómælisgeim stjarnanna". — Þekking okkar er enn sem komið er allt of lítil til þess að hún réttlæti nokkra hugmynd um eðli veraldarinnar í heild. „Ómælisgeimur stjarnanna" er að líkindum aðeins takmarkað fyrirbrigði, jafnvel þótt við uppgötvum aldrei takmörk hans.

Rúmið aftur á móti og veröldin (allt, sem er bæði þekkt og óþekkt) í heild hlýtur að vera ótakmarkanlegt. — Ef við t. d. drögum hring og segjum, að rúmið takmarkist af þessum hring, hljótum við að spyrja: „Hvað er utan þessa hrings?" Og þeir, sem trúa, að rúmið sé takmarkað, verða þá að svara: „Ekkert". — En það er ekkert svar, heldur aðeins undanbrögð til að komast hjá að viðurkenna, að þekking þeirra er takmörkuð. Þetta sannar þó ekki, að fyrirbrigðið stjörnur og loft, sem menn kalla sennilega ranglega „alheim", sé ekki takmarkað. Það er jafnvel skynsamlegt að gera ráð fyrir, að svo sé, en utan hans

taka þá við önnur ólík fyrirbrigði. — Við könnum rúmið út frá jörð okkar.

Hugsum okkur í þess stað, að við værum íbúar á elektrónu í vetnisatómi í miðju Atlantshafinu. Hugsum okkur, að hlutfallið milli stærðar okkar og þessarar elektrónu væri hið sama og hlutfallið milli stærðar okkar og jarðarinnar. — Vísindi okkar, sem kannað hafa rúmið af elju og dugnaði, þekkja nú veröld, sem er að þvermáli hundruð milljónir ljósára.

Hverfum nú með alla þessa þekkingu okkar niður til hinna nýju heimkynna okkar á elektrónunni. Samkvæmt stærðarhlutfallinu milli elektrónunnar og jarðarinnar svarar hún til þess að við þekktum nokkra sentimetra af rúmi Atlantshafsins. — Og þó þessi þekking okkar tvöfaldaðist eða þúsundfaldaðist, mundum við ekki komast til neinnar strandar og þekkja aðeins þetta eina fyrirbrigði, vatn. Ekki svo að skilja, að mismunur lands og sjávar yrði jafnmikill séð frá veröld elektrónunnar eins og hann er í okkar augum, en þar yrði þó um annað fyrirbrigði að ræða. — Þannig mundu vísindi okkar iðkuð frá þessari rannsóknarstöð í vetnisatóminu, aldrei fá neitt hugboð um land, himin, eða

eld t. d. — Þannig getum við yfirfært þekkingu okkar til þúsund ólíkra rannsóknarstöðva í tilverunni og komizt á sama hátt að raun um, að niðurstöður okkar, sem við mundum þá komast að, t. d.: alheimurinn er vatn, alheimurinn er eldur, alheimurinn er grjót, væru allar rangar. Við, sem á jörðinni búum, vitum það með vísindum okkar, sem við með þessum sömu eða hliðstæðum vísindum mundum ekki vita, ef við værum íbúar elektrónu í vatni, eldi eða kletti, að alheimurinn er meira en vatn, meira en eldur, meira en grjót. En er þá sjálfsagður hlutur, að þessi rannsóknarstöð okkar sé eini rétti punkturinn í tilverunni, þar sem hægt er að fá rétta niðurstöðu um alheiminn? Við verðum, þegar við hugsum okkur um, að viðurkenna, að það er engu auðveldara fyrir okkur hér á jörinni að þekkja rúm, sem á sér engin takmörk, en það mundi vera frá elektrónu sem miðpunkti. — Þess vegna getum við verið næsta örugg um, að niðurstaða þessarar rannsóknarstöðvar, stjörnur og loft, sé líka takmörkuð niðurstaða, sem nær ekki yfir eðli alheimsins, heldur aðeins örsmátt brot hans. — Það kann því svo að fara, að menn í framtíð-

inni a. m. k. segi skilið við hugmynd sína um „ómælisgeim stjarnanna“. Hann er aðeins fyrirbrigði, og það er eðli fyrirbrigðisins að vera takmarkað. Þessi fyrirbrigði („takmarkaðir alheimar“) kunna að vera eins mörg og ólík og gróður jarðarinnar, — en moldin, sem fóstrar þetta allt og tekur það til sín aftur, er ein. Rúmið sjálft er ótakmarkanlegt. Öldurnar, sem rísa á sæ ómælisins, eru takmarkaðar og óendanlega margar. Þær koma og hverfa, en vatnið, sem myndar þær, hverfur ekki, því að undir þeim öllum er djúpið, sem skapar þær og tekur þær aftur til sín. — Sá sær er ótakmarkanlegur og eilífur — guð.

Í indverskri heimspeki verður spurningin um takmörk rúmsins óræð gáta, sem skynsemin hefur búið til en leysir ekki.

En í hvaða sambandi stendur þá hið ytra við hið innra — tilveran við guð?

Til eru þeir heimspekingar, sem halda, að hin ytri tilvera sé aðeins „eins og sýning skuggamynda á tjaldi“, — ekki raunveruleg í sjálfu sér. Þeir segja, að guð einn sé raunverulegur, en veröldin og tilveran í heild óraunverulegur skuggi hans. Þeir segja, að ekkert sé til nema andinn og þær hugmyndir, sem

hann fóstrar. Vissir heimspekingar á Vesturlöndum, sem sjálfir boðuðu, að veröldin væri sjónvilla og efnisheimurinn ekki til, bera ábyrgð á því, að hið indverska hugtak, maya, er yfirleitt á Vesturlöndum túlkað sem heimsblekking. Schopenhauer og lærisveinn hans, Deussen, hafa þannig þýtt hina austrænu kenningu í samræmi við sína eigin „Weltanschauung" (heimsskoðun).

Deussen t. d. útskýrir kenningu Upanishadanna um Maya í ljósi Kantismans og Kant í ljósi Uphanishadanna með þeim afleiðingum, að kenningu beggja er misþyrmt. En bæði Upanishadana og Kant notar hann til stuðnings sínu eigin sjónarmiði, að veröldin sé blekking. — Kenningin um Maya á þó ekkert skylt við þær hugmyndir um sjónvillu og heimsblekkingu, sem menn á Vesturlöndum hafa eignað henni vegna rangrar túlkunar, einkum Schopenhauers og Deussens.

Þessa kenningu er að finna í elztu bók hins aríska kynstofns, Rig-Veda. — Þar þýðir Maya aðeins ákveðinn eiginleiki til að skapa hið takmarkaða úr hinu ótakmarkaða, og þessi merking hefur raunar aldrei breytzt. **Maya** er komið af sögninni **mama**, en rót hennar þýð-

ir að mæla eða takmarka. Í tveim setningum í Rig-Veda má finna Maya notað með mamam og mane (sem bæði eru af sömu rót) til að gefa Maya aukna áherzlu og undirstrika sem skýrast, að Maya merki þetta og ekki annað. Maya þýðir aðeins eiginleikann, sem guðirnir eru sagðir hafa til að skapa hið mælanlega, hið afmarkaða, og þessi heimur hins takmarkaða — hin ytri veröld mannsins — var síðan nefnd Maya.

Á sama hátt er guðinn Krisna í Bagavad Gita kallaður Maya-vin, þ. e. a. s. sá, sem hefur vald til að skapa Maya, sem síðan birtist sem Virayar: hlutir, sem brotnað hafa sundur eða verið greindir frá heild sinni. Þannig þýðir Maya hið stundlega og takmarkaða. — Schopenhauer heldur því fram, að fyrst Maya sé stundleg og takmörkuð, hljóti Maya að þýða blekking, því að í Upanishödum er því haldið fram, að guð sé hinn eini veruleiki, og guð er hvorki stundlegur né takmarkaður. Þess vegna hljóti veröldin að vera óraunveruleg. — En kenning Upanishadanna réttlætir ekki þessa skoðun. Þessi röksemdafærsla er röng vegna þess, að samkvæmt henni þýðir hið stundlega sama og hið „ekki eilífa“ og hið

takmarkaða sama og hið „ekki ótakmarkaða". Hvergi í Upanishödum er því haldið fram, að hið stundlega sé utan hins eilífa og hið takmarkaða sé utan hins ótakmarkaða.

Og þó því sé þar haldið fram, að guð sé hinn eini raunveruleiki, er þó bætt við, að veröldin, Maya, eigi rætur sínar í þessum veruleika og eigi þar með hlutdeild í veruleikanum, en sé ekki sýning skuggamynda eða tómur draumur. „Hið takmarkaða er í hinu ótakmarkaða", má lesa í Upanishödum. Tunglið t. d. er ekki alheimurinn. En það þýðir ekki, að tunglið sé utan hans. Maya er ekki (allur) veruleikinn, en það þýðir ekki að Maya sé utan hans. Hið takmarkaða er hluti hins ótakmarkaða — en ekki andstæða þess, tóm blekking. Þannig þýðir þetta indverska hugtak Maya, veruleiki, þó að hún sé ekki hinn innsti veruleiki — en fær á Vesurlöndum merkinguna heimsblekking vegna mistúlkunar ýmissa heimspekinga og fræðimanna, sem kynntu sér hugmyndina aðeins til hálfs.

Guð og veröldin eru eitt og veröldin er ekki skuggi hans, heldur ljós hans. Hinn innri veruleiki birtist alls staðar í hinni ytri tilveru, en er henni þó ekki háður.

Hann er eins og sólin, sem með skini sínu byggir upp náttúruríkin, án þess að hún eyðist við það. — Jörðin er háð sólskininu, en sólin er óháð sköpun sinni á jörðinni.

Þannig er samkvæmt hinni indversku kenningu allt í tilverunni raunverulegt og ekki sjónhverfing.

Maya er veruleiki, hluti hins órjúfandi samræmis og slær í takt við hljómfall hins eilífa. — Að afneita veröldinni er að afneita guði.

Hvað er nirvana?

Meistari Búdda kennir, að hverjum manni sé í sjálfsvald sett að losna undan oki þjáninga og dauða og öðlast æðstu gæði mannlegs lífs, sem indversk heimspeki kallar *nibbana* á hinu gamla máli pali og *nirvana* á sanskrít.

Þetta ástand, *nirvana,* hefur orðið heimspekingum óþrjótandi umræðuefni og hver heldur þar fram sinni skoðun. — Sá einn, sem þöglastur er og ófúsastur að ræða þennan djúpa leyndardóm, er sá, sem þekkti hann betur öðrum mönnum, sjálfur meistarinn Búdda. Hann, sem sjálfur lifði nirvana, skildi, að tilgangslaust var að reyna að gefa blindum mönnum, sem aldrei höfði séð neitt ljós, hugmyndir um liti, — betra að reyna að kenna þeim, hvernig þeim var sjálfum unnt að öðlast

sýn. — En blindir menn sætta sig ekki við að geta ekki þekkt heim sjónarinnar með nefi sínu og eyrum!

Þegar menn heyra um eitthvað, sem liggur utan reynslu og skynjunar venjulegra manna, viðurkenna þeir ekki vanmátt sinn til að skilja hugmyndina réttilega, heldur viða þeir að sér reka úr fjörum fræða sinna og smíða úr honum hina nýju hugmynd sína, — nákvæmlega á sama hátt og sá, sem aldrei hefur notið sjónar, reynir með tón og snertingu að skapa sér hugmyndir um hvítt og blátt.

Og vegna þess að meistarinn þagði, urðu aðrir að tala og útskýra. Svo margt hefur nú verið skrifað um nirvana, að í leit okkar í gömlum bókum og nýjum getum við m. a. rekizt á tuttugu mismunandi hugmyndir eða kenningar um, hvað nirvana sé.

En svo undarlegt sem það þó kann að virðast, hefur aðeins ein þessara hugmynda — sennilega sú fjarstæðasta — náð verulegri útbreiðslu á Vesturlöndum.

Schopenhauer er sagður hafa lesið Upanishada — ekki á frummálinu að vísu — heldur latneska þýðingu, sem gerð var eftir persneskri þýðingu úr frummálinu, sanskrít. —

Þessi frægi og áhrifamikli heimspekingur miðlaði síðan öðrum þjóðum Vesturlanda af nægtum þekkingar sinnar á indverskri heimspeki. — Schopenhauer skildist, að nirvana þýddi dauði, útslokknun og endi allrar tilveru; að lífið væri þjáning, sem aðeins dauðinn væri lækning á. Og þennan dauða hélt Schopenhauer að Indverjar kölluðu nirvana.

Prófessor Oldenberg leyfir sér ekki að hafa aðra skoðun en hinn frægi heimspekingur nágrannalandsins. Rhys Davids er einnig sama sinnis. Hún segir m. a.: „Nirvana búddismans merkir einfaldlega dauði". — Og Dahlke tekur í sama streng: „Aðeins samkvæmt kenningu Búdda er lausnin undan þjáningunni neikvæð, en ekki jákvæð hugmynd í líki himneskrar dýrðar".

Allir þessir víðþekktu fræðimenn Vesturlanda halda og hafa kennt öðrum að halda, að nirvana væri neikvæð hugmynd, sem þýddi útslokknun lífslampans og náttmyrkur og tóm dauðans.

„Það, sem ég er ekki, það, sem er ekki kenning mín, er ég ásakaður um", er haft eftir Gautama Búdda jafnvel meðan hann sjálfur lifði, og má í þessum ummælum sjá, hve mis-

skilningur manna á kenningu þessa meistara hefur byrjað snemma — Hvernig gat líka Búdda, sem sjálfur **lifði** nirvana þrjátíu og fimm ára að aldri og dvaldist eftir það 45 ár á jörðinni til að fræða menn um rétta breytni, sem leiddi til hinnar æðstu hamingju, — hvernig gat hann kennt, að nirvana merkti **dauði?**

Ekki má þó halda, að allir fræðimenn Vesturlanda hafi gert sig seka um að endurtaka þennan einfalda skilning Schopenhauers.

Max Müller segir t. d. eftir kerfisbundna rannsókn og nákvæma leit í fornum bókum, sem fjalla um kenninguna um nirvana. „Þar er ekki að finna eina einustu setningu, sem réttlætir þá kenningu, að nirvana þýði dauði". — Og undir það taka þeir indverskir fræðimenn, sem handgengnastir eru þessum fræðum.

Búdda kennir, að hin lægri tilvera líði undir lok og hverfi mönnum, þegar nirvana er skynjað. Sá heimur, sem þeim opnast, er að vísu sá gamli heimur, en séður í nýju ljósi, — heimur, sem skynsemi manna fær ekki skilið fyrr en innsæi mannsins hefur náð fullum þroska. Þannig er nirvana hvarf hinnar lægri náttúru og birting annarrar og hærri, líkt og

stjörnur, sem virðast hverfa, þegar nóttinni lýkur og nýr dagur rennur.

Stjörnurnar hverfa ekki í raun og veru, þegar sólin kemur upp, — við sjáum þær aðeins ekki lengur, vegna þess að annað ljós verður þeim bjartara.

Á sama hátt hverfur veröldin ekki heldur í raun og veru — hún breytist aðeins í vitund þess manns, sem lifir nirvana. — Hann skynjar þá hið sanna eðli tilverunnar og lífsviðhorf hans er eilíflega breytt. En þó að Búdda á sama hátt og Upanishadar vari menn við þeirri villu að reyna að lýsa nirvana, hafa margir gerzt brotlegir við það boðorð. — Öldungurinn Nagasena segir t. d. um nirvana: „Þar hefur maðurinn engar þarfir meir, heldur engar langanir. Þar vaxa blóm hreinleikans og hins sanna lífsskilnings. Nirvana líkt og fæða viðheldur lífinu og bindur enda á hrörnun og dauða. Líkt og fæða eykur það styrk manna, og eins og fæða er lind fegurðarinnar, eins er nirvana lind hinnar himnesku fegurðar. Nirvana er óskapað eins og rúmið og eins og það hvorki eldist né deyr, hverfur né endurfæðist. Nirvana er heimurinn í sinni fullkomnustu mynd. Líkt og óskatréð upp-

fyllir það allar óskir manna. Það vekur gleði og er fullt af birtu“.

Þannig lítur öldungurinn Nagasena á nirvana. Í hans augum er það ekki útslokknun eða dauði, heldur hið fullkomnasta stig mennskrar tilveru. Í Buddaghosa er nirvana á sama hátt lýst sem raunverulegri tilveru. Þar er aðeins bundinn endir á hatur, ótta, reiði og aðrar lægri hvatir manna og langanir, þar sem langanir eru til aðeins þar, sem menn eiga óuppfylltar óskir. — En nirvana verður aðeins lýst með neikvæðum setningum. Það er ekki þetta. Það er ekki hitt.

Í Sarvastivadin er nirvana talið hámark mannlegrar tilveru, þar sem maðurinn hefur náð fullkomnun og er laus undan löstum og þjáningum og allar þrár manna eru uppfylltar.

Sarvastivadin fjallar um hin þrjú algildu sannindi (asamskrta dharma) sem eru sögð kjarni nirvana og verða aldrei sögð með orðum, þar sem orð geta aðeins lýst hinu takmarkaða, en ekki hinu algilda. Þessi þrjú sannindi eru sögð mynda þríhyrning hins raunverulega. Þau verða aðeins skynjuð með innsæi.

Af þessum orsökum geta hugmyndir heimspekinganna aldrei gefið mönnum raunhæfan skilning á nirvana, því að þar verður að sögn hver að sjá með sínum eigin augum. Þangað til verða mönnum hlið hins dýpsta leyndardóms lokuð — og tilraun skynseminnar til að takmarka hið ótakmarkanlega, getur aldrei komið í stað sannrar þekkingar.

Loks skal hér tilfærður kafli tekinn upp úr Lankavatara Sutra, og er hann af ýmsum mönnum á Austurlöndum talinn eitt það bezta, sem um nirvana hefur verið skrifað.

„Þá sagði Mahamati við meistarann Búdda. — „Seg þú okkur, — hvað er nirvana?“

Og Búdda svaraði: „Mahamati, orðið nirvana er notað í mörgum mismunandi merkingum af ólíkum mönnum. Þessum mönnum má skipta í fjóra flokka. Fyrst eru þeir, sem þjást og óttast þjáninguna, og leita því nirvana. Þá eru til heimspekingar, sem reyna að skilgreina nirvana. Í þriðja lagi er til viss tegund nemenda, sem hugsa um nirvana í sambandi við sína eigin sáluhjálp. — Og loks eru búddarnir og það, sem þeir kalla nirvana.

Þeir, sem þjást og óttast þjáninguna, hugsa um nirvana sem undankomu og endurgjald.

Þeir ímynda sér, að nirvana sé sama og eyðing skynfæranna og hugans. — Þeir vita ekki, að hugurinn í sinni víðtækustu merkingu og nirvana er eitt — og að þessa veröld lífs og dauða er því ekki hægt að greina frá nirvana. Þessar fáfróðu sálir tala um mismunandi leiðir til frelsunar í stað þess að hugleiða hið ótakmarkanlega eðli nirvana. Þeir þekkja ekki eða vilja ekki þekkja kenningar búddanna (Gautama Búdda er sagður hinn 8. búdda) og halda sér því fast við þá hugmynd, að nirvana sé utan þess, er séð verður með huganum, — og halda þannig í blindni áfram að hringsnúast með hjóli lífs og dauða.

Hinar margvíslegu hugmyndir heimspekinganna um nirvana eiga sér í raun og veru engan stað í veruleikanum. — Sumir heimspekingar halda, að Nirvana verði fundið, þegar hugarstarfseminni lýkur, vegna þess að þau öfl, sem byggja upp einstaklingseðlið og veröld þess, hætti starfsemi sinni þar með, — eða að nirvana verði fundið, ef menn afneiti veröldinni og fallvaltleik hennar. Sumir halda, að nirvana sé ástand án allrar vitundar um fortíð og nútíð, líkt og þegar lampi þornar, eða þegar sæði er brennt, eða þegar eldur slokkn-

ar, vegna þess að eldsneytið þrýtur. Þetta er skýrt af heimspekingunum sem endir allrar sundurgreiningar. — En þetta er ekki nirvana, því að nirvana er ekki dauði eða tóm.

Og enn eru heimspekingar, sem útskýra sáluhjálp líkt og hún væri aðeins fólgin í að stöðva sundurgreiningu hugans — eins og vindur, sem hættir að blása — eða eins og þegar menn með sjálfstamningu hætta að greina milli þekkjandans og hins þekkta — eða losa sig við hugmyndina um varanleika og fallvaltleika eða kasta fyrir borð hugmyndum sínum um gott og illt eða sigra girndir sínar með þekkingu. — Í þeirra augum er nirvana sáluhjálp.

Sumir, sem sjá þjáninguna í heimi formsins, óttast hugmyndina um form og leita því hamingju í heimi formleysunnar. — Sumir segja, að með því að kanna eðli einstaklinga og lífsins í heild sinni megi glögglega sjá, að engin eyðing sé til og að allt í tilverunni sé eilíft. — Og þessa eilífð kalla þeir nirvana. — Aðrir sjá eilífðina í þeirri hugmynd um nirvana, að það sé samruni einstaklingssálarinnar við heimssálina. — Enn aðrir skoða alla hluti sem kraftbirtingu þess guðdóms, sem allt snýr til að

lokum. Sumir halda, að tilveran sé í eðli sínu tvennt, efni og andi, sem verki hvort á annað, og til þessara tengsla eigi allir hlutir rót sína að rekja. Sumir halda, að veröldin skapist af lögmáli orsaka og afleiðinga og engin önnur orsök sé þar nauðsynleg. Aðrir halda, að Ishwara (guð) skapi alla hluti að vild sinni.

Með því að binda sig við allar þessar heimskulegu hugmyndir losna þeir aldrei af svefnmóki sínu, og þeir halda svo, að þetta svefnmók sé nirvana.

Þá eru þeir, sem halda, að nirvana sé sá heimur, þar sem hinn innri maður ræður ríkjum óhindraður af öllum og öllu öðru. — Og þar ríki hann eins og marglitt stél páfuglsins eða þúsundfleta kristall — eða broddur þistilsins. Sumir segja, að Veran sé nirvana. Aðrir segja, að Ekki-Veran sé nirvana. Og enn eru aðrir þeirrar skoðunar, að ekki sé rétt að greina milli nirvana og tilverunnar. Sumir halda, að tíminn sé hinn mikli skapari og að eins og upphaf heimsins sé háð tímanum, halda þeir, að nirvana sé tíminn. Sumir halda, að nirvana birtist, þegar allir hafa tileinkað sér hin tuttugu og fimm sannindi eða þegar kóngurinn tekur að ástunda hinar sex dyggðir. — Og til

eru kennimenn, sem hyggja að nirvana sé að komast til paradísar.

Þessi sjónarmið, sem hægt er að finna misjafnlega vel túlkuð hjá heimspekingunum, eru ekki í samræmi við rökrétta hugsun, og vitrir menn geta ekki aðhyllzt þau.

Þeim er öllum sameiginlegt að líta á nirvana í einhvers konar orsakasamhengi við heim sinnar veraldlegu reynslu. Heimspekingarnir smíða sér líkneski af nirvana úr takmörkunum sínum. En þar, sem ekkert upphaf er til og ekki heldur neinn endir —, hvernig getur þar verið um nokkrar takmarkanir að ræða? Hver heimspekingur, sem treystir sinni eigin fræðibók og sækir þangað skilning sinn, syndgar gegn sannleikanum, því að sannleikurinn er ekki þar sem hann heldur.

Með öllu þessu raskar hann aðeins sálarró sinni — og þar sem hann getur ekki fundið nirvana með heimspekilegum heilabrotum, verður hugur hans enn ruglaðri, og því ruglaðri, sem hann verður sjálfur, þeim mun ruglaðri gerir hann aðra menn.

Hvað viðvíkur hugmyndum þeirra nemenda og meistara, sem halda sér fast við, að nirvana sé hinn innri maður þeirra og reyna að

finna hann með því að einangra sig frá umheiminum, er kenning þeirra sú, að nirvana sé eilíf dýrð líkt og sú hugljómun, sem nefnd er samadhi. — En hún er fyrir þá eina, — ekki meðbræður þeirra. Þeir sjá, að heimurinn er skapaður af huganum og að allar hugmyndir eru starfsemi hans. Þess vegna höggva þeir á bönd sín við samfélagið og iðka margs konar andlegar íþróttir og leita í einveru sinni sjálfþekkingar — hins æðsta vísdóms. Þeir komast upp á hið sjötta stig og ná samadhi. En þar sem þeir eru ekki lausir við eigingirni, nær hugarfarsbreytingin ekki til hins dýpsta eðlis og þess vegna verða þeir ekki óháðir hugarstarfseminni og eru enn á valdi þeirra afla, sem skapa hugsanavenjur. Með því að halda sér fast við samadhi fara þeir til síns nirvana. En það er ekki nirvana búddanna. Þeir hafa fallið í strauminn og verða fyrr eða síðar að snúa við til veraldar lífs og dauða.

Þá sagði Mahamati við meistarann Búdda: „Þegar bodhisattva (verðandi Búdda) fórnar sinni eigin hamingju til að hjálpa öðrum, verða þeir eitt með öllu, sem lífsanda dregur. Þeir geta sjálfir verið hreinir, en hið illa er enn við líði í öðrum mönnum“. — „Seg oss, Búdda,

hvaða vissu fá þá bodhisattvar fyrir nirvana. — Og hver er þeirra nirvana?“

Búdda svaraði: „Mahamati, sú sönnun er ekki stærðfræðilegs eða rökfræðilegs eðlis. Þeim er ekki gefin fullvissa hugans, heldur fullvissa hjartans. Sú fullvissa kemur, þegar innsæi opnast með því að ryðja hindrunum hvatanna úr vegi, yfirstíga hindranir þekkingarinnar með því að gera hana sanna og leysa upp sérhyggju einstaklingseðlisins. Þegar hin dauðlega vitund hættir sundurgreiningu sinni, slokknar lífsþorstinn, kynhvötin hverfur, fróðleiksþorstinn er ekki lengur til, ekki heldur eilífðarþráin. Þegar þessi fjórfaldi þorsti slokknar, deyr máttur vanans til að endurnýja sig, — og þegar þessi máttur vanans er brotinn á bak aftur, hverfa rúnir lasta og þjáninga af andliti lífsins. Bodhisattvann öðlast þá sjálfsþekkingu, en hún er sú sönnun, sem hjartanu er gefin.

Til eru bodhisattvar hér og í öðrum heimum, sem af einlægni helga sig köllun sinni, en geta þó ekki gleymt dýrð samadhi og frið nirvana — sjálfum sér til handa. Kenningin um hið algerða nirvana er því birt samkvæmt leyndri ráðstöfun, vegna þeirra, sem ennþá

binda sig við hugmyndina um nirvana — aðeins handa sjálfum sér, svo að þeir fyllist löngun til að einbeita sér að þróun lífsins og frelsun allra lifandi vera. Heimsfræðararnir boða ákveðnar kenningar um nirvana í samræmi við þær aðstæður, sem fyrir hendi eru á hverjum tíma og uppörva með þeim hina hugdeigu og eigingjörnu. Til þess að snúa hugsunum þeirra frá þeim sjálfum og til að hvetja þá til dýpri samúðar og einlægari fyrirhyggju fyrir öðrum er þeim gefin framtíðarfyrirheit af mannkynsfræðurunum, en ekki af búddum sannleikans (Dharmata Budda).

Þau lög, sem eru hin æðsta vizka, drottna í ríki Dharmata Budda. Bodhisattvum á sjöunda og áttunda stigi veitir Dharmata Budda yfirskilvitlegan skilning og þeim er sýnd leiðin, sem þeir eiga að fylgja. Eftir hina óskiljanlegu ummyndun vilja og persónuleika Bodhisattvans, öðlast hann fullkomna þekkingu á hinum æðsta vísdómi. Hann lifir þá ekki lengur sjálfum sér, en það líf, sem hann lifir eftir það, er líf búddans, alheimslegt líf eins og það birtist honum eftir ummyndunina. Í ljósi þessa æðsta vísdóms sér bodhisattvann, að fyrir hinn sanna búdda er ekkert nirvana til.

„Dauði“ búddans, sem kallaður er hinn voldugi Parinirvana, er raunar hvorki eyðing né dauði. Ef svo væri, fylgdi honum ný fæðing og áframhaldandi hringrás endurfæðinganna. Ef um eyðingu væri að ræða, væri sú eyðing í sjálfu sér verknaður, sem einhver afleiðing hlyti að fylgja — en svo er ekki. Hvorki er þessi „dauði“ eyðing né lausn né eitthvað, sem maður öðlast — og þó næst þetta stig ekki fyrirhafnarlaust. Hann hefur enga sérstaka þýðingu og er ekki heldur þýðingarlaus — en fyrir búddana er ekkert nirvana til.

Nirvana búddanna er þar, þar sem það er viðurkennt, að ekkert sé til nema það, sem hugurinn sér sjálfur. Nirvana er þar, sem menn skilja eðli hugans og segja skilið við tvíhyggju skynseminnar. Nirvana er þar, sem hugarstarfsemin með allri sinni sundurgreiningu, ófrelsi, græðgi og eigingirni hefur endanlega orðið að þoka. Nirvana er þar, sem rökfræðin er orðin haldlaus og ónóg og ekki lengur notuð. Þar sem menn láta sér jafnvel á sama standa um hugmyndina um sannleikann, vegna þess að hún veldur aðeins ruglingi. Þar sem menn hafa sagt skilið við hinar fjórar staðhæfingar og sjá með innsæi sínu beint inn í hús raun-

veruleikans. Nirvana er þar sem hinar tvöföldu ástríður hafa fjarað út, þar sem hinum tvöföldu hindrunum er rutt úr vegi og hin tvöfalda óeigingirni er af alhug viðurkennd. Nirvana er þar, sem ummyndunin hefur náð dýpstu eðlisrótum mannsins og veitt honum fullan skilning á sjálfum sér og lífinu. Það er nirvana búddanna.

Í nirvana fer bodhisattvann upp stig af stigi. Með hjálp búddanna nær bodhisattvann þar dýrð samadhis. Nirvana er þar, sem samúðin með öðrum er sterkari en hugsunin um sjálfan sig. Nirvana er þar, sem stigi búddans er loks náð.

Nirvana er ríki Dharmata Budda. **Nirvana er þar, sem hin æðsta vizka birtist sem kærleikur, sem nær til alls. Nirvana er þar, sem kærleikurinn birtist sem hin æðsta vizka, sem nær til alls og upplýsir allt.**

Þetta er hið sanna nirvana.

Til eru tveir hópar manna, sem fá ekki „haldið inn í“ nirvana. Í fyrsta lagi þeir, sem hafa yfirgefið hugsjón bodhisattvans og segja, að hún sé ekki í samræmi við ritninguna og lagabókina — og leiði ekki heldur til sáluhjálpar. Í öðru lagi eru það einnig hinir sönnu

bodhisattvar, sem vegna hins forna eiðs síns, sem unninn var vegna umhyggju þeirra fyrir velferð annarra, segja sem svo: „Meðan til eru menn, sem geta ekki öðlazt nirvana vegna vanþroska síns, stend ég einnig fyrir utan“. Þannig eru þeir af frjálsum vilja utan nirvana. Það er ekki vilji búddanna, að nokkur standi í myrkrinu fyrir utan. Sá dagur mun koma, að hver og einn mun með hjálp þeirra ljúka þróun sinni og komast upp á stig nirvana. — En ef þeir aðeins gætu skilið það, þá eru þeir nú þegar í nirvana búddanna, því að í hinum innsta veruleika hafa allir hlutir frá upphafi verið í nirvana“.